

14 Korte socratische dialoog

Rudolf Kampers en Jan Ewout Ruiter

Hoe onderzoek van concrete ervaringen leidt tot zelfkennis en inzicht in het goede leven.

Hoe gaan we als samenleving om met gebeurtenissen die de democratie onder druk zetten? Met een foute grap van een gewaardeerde collega, vriend of huisgenoot? Wat is goed bestuur? Bestaat rechtvaardige groei? Mensen snakken naar vrije ruimte voor goede gesprekken over lastige kwesties. Met deze praktijkwijzer begeleid je een groep in het creëren en bespelen van die vrije ruimte. De werkvorm is die van de korte socratische dialoog.

Socrates (470-399 v.Chr.) onderzocht opvattingen van zichzelf en de burgers van Athene. Voor hem was een filosofisch gesprek een gezamenlijk zelfonderzoek, een zorg voor de ziel. De gesprekken die hij voerde vonden veelal plaats in de publieke ruimte, de agora. Met zijn gesprekspartners onderzocht hij er uiteenlopende waarden en deugden, zoals liefde, moed of rechtvaardigheid, aan de hand van concrete ervaringen. Door vragen te stellen, het denken te stimuleren en nauwkeurig te luisteren, bleken opvattingen dikwijls misvattingen. Daardoor ontstond ruimte voor twijfel, onderzoek en inzicht.

In iedere socratische dialoog komen waarden aan de orde. Een waarde is iets dat je belangrijk vindt, dat je aan het hart gaat. Waarden zijn het waard om na te streven; ze geven richting en zin aan je leven, bepalen je gedachten en sturen je gedrag. Volgens Socrates hoort het voeren van filosofische gesprekken bij je morele opvoeding. In zijn ogen is het zinloos om iemand waarden op te leggen. Als je wilt dat iemand tot keuzen komt, is het stimuleren van onderzoek de beste manier. Onderzoek bevordert betrokkenheid.

Tegenwoordig creëert een toenemend aantal mensen ruimte voor socratische dialogen. Deze ontwikkeling is te zien als een heropening van de publieke ruimte voor de publieke rede of als het creëren van oefenplaatsen voor democratisch samenleven. Ook in het onderwijs zie je deze ontwikkeling van debat- naar dialoogcultuur, steeds vaker onder de noemer burgerschapsonderwijs of -vorming. Het organiseren van onderzoeksgesprekken over urgente kwesties en (on)rechtvaardigheid werkt verhelderend. Het gezamenlijk doordenken van opvattingen en handelingsperspectieven kan mensen daadwerkelijk in beweging brengen.

Deze praktijkwijzer voor een korte socratische dialoog is een afgeleide van het socratisch gesprek volgens Leonard Nelson (1882-1927) en Gustav Heckmann (1898-1996). Je gaat van een abstracte startvraag via concrete ervaringen naar abstracte inzichten en principes.

Stappen

1. De deelnemers wijzen uit hun midden een gespreksleider aan. Deze heeft een open houding en bemoeit zich zo min mogelijk met de inhoud van het gesprek. De gespreksleider bepaalt wie het woord krijgt, is een voorbeeld in luisteren, vragen stellen, doorvragen en samenvatten, stimuleert de anderen daartoe én houdt de beschikbare tijd in de gaten. De gespreksleider en de deelnemers kunnen een time-out aanvragen bij jou als begeleider om te overleggen wat ze kunnen doen in moeilijke situaties. Zo kun je samen nagaan hoe het gesprek beter kan verlopen. Op die manier leren gespreksleiders het gesprek in goede banen te leiden. Voor de vorming van een onderzoeksgemeenschap of *community of inquiry* zijn zulke time-outs van groot belang.
2. De gespreksleider vraagt de deelnemers wie er een opvatting, thema of ervaring heeft om nader te onderzoeken. Bij elke bijdrage vraagt de gespreksleider welke betekenisvolle startvragen daaromtrent geformuleerd kunnen worden. De deelnemers kunnen ook direct startvragen inbrengen. De gespreksleider schrijft de ingebrachte vragen voor alle deelnemers zichtbaar op.
Bijvoorbeeld, een van de deelnemers vertelde over een onderzoek waarin aangetoond werd dat een toenemend aantal jongeren aan psychische klachten lijdt (stress, depressiviteit), onder andere veroorzaakt door studiedruk, corona en de klimaatcrisis. De deelnemers brachten daarop de volgende vragen in:
 - Moeten we jongeren hoop geven?
 - Wat is innerlijk overeind blijven?
 - Kunnen jongeren ons inspireren?
 - Wat is de kracht van jongeren?*Let op:* een goede vraag is relevant, kort, conceptueel (dat wil zeggen niet empirisch) en te relateren aan een concrete ervaring.
3. De deelnemers selecteren gezamenlijk één voor hen betekenisvolle startvraag die ze met een eigen, concrete ervaring kunnen illustreren. De gespreksleider omcirkelt de geselecteerde startvraag die als een rode draad door het gesprek zal lopen.
4. De gespreksleider nodigt daarop alle deelnemers uit om één ervaring uit hun herinnering 'op te rakelen' die aansluit op de geselecteerde

KORTE SOCRATISCHE DIALOOG

startvraag. Wanneer ze zo'n ervaring hebben gevonden, gaan ze bij zichzelf na:

- a) Waar was ik op dat moment?
- b) Met wie was ik daar?
- c) Wat dacht ik toen?
- d) Wat voelde ik toen?
- e) Wat wilde ik toen?

Voor het vinden van een geschikte ervaring en voor het beantwoorden van deze vijf vragen krijgen de deelnemers enkele minuten de tijd.

5. De gespreksleider vraagt de deelnemers wie als eerste zijn ervaring wil delen. Nadat de inbrenger zijn eerste ervaring beknopt verteld heeft, stellen de gespreksleider en de overige deelnemers vragen over die ervaring aan de inbrenger. Bij voorkeur zijn dat vragen over het *hittepunt* in die ervaring: het moment waar het voor de inbrenger om draait en waar de startvraag zich het sterkst opdringt. Daarbij gaan ze na of de vragen a tot en met e van stap 4 zijn gesteld en beantwoord. De gespreksleider laat, afhankelijk van de beschikbare tijd, de deelnemers doorvragen en vragen stellen over allerlei feitelijke omstandigheden in die ervaring. Enerzijds omdat ze zich dan beter kunnen verplaatsen in de ervaring van de inbrenger: ze schorten hun eigen oordeel op, tonen oprechte interesse en zijn daardoor beter in staat tot een persoonlijk antwoord op de startvraag. Anderzijds omdat de inbrenger dankzij deze extra vragen de ervaring beter kan herbeleven, interpreteren en doordenken. Dat geeft het onderzoek meer scherpte en diepgang en biedt ruimte voor nieuwe perspectieven.

Let op: bij groepen van meer dan acht personen kunnen de deelnemers bij stap 4 en 5 ook eerst in tweetallen elkaars ervaring delen: ze verdelen dan allereerst de twee rollen van ondervrager en ondervraagde en krijgen 6 tot 8 minuten de tijd om hun ervaringen aan elkaar te vertellen en daarover vragen te stellen. Per ervaring is er dus 3 tot 4 minuten tijd. Als de ervaring duidelijk is voor de ondervrager en als de vragen 4a tot en met 4e zijn beantwoord (niet eerder!), vraagt de ondervrager de ondervraagde naar een antwoord op de startvraag dat is gerelateerd aan de onderzochte ervaring.

6. Wanneer dit eerste ervaringsonderzoek is afgerond, stelt de gespreksleider de volgende vraag aan de inbrenger of aan een van de andere deelnemers: *Wat is volgens jou een antwoord op de startvraag naar aanleiding van deze onderzochte ervaring?* Indien deze vraag eerst aan een van de andere deelnemers is gesteld, vraagt de gespreksleider na

dat antwoord aan de inbrenger of dit overeenstemt met het antwoord dat deze zelf zou geven. Vervolgens gaat de gespreksleider bij de deelnemers na of er nog andere antwoorden op de startvraag zijn te vinden, en hoe die zijn gerelateerd aan de onderzochte ervaring.

Voorbeeld 1

Een voorbeeld naar aanleiding van de geselecteerde startvraag: Wat is innerlijk overeind blijven?

De ervaring was als volgt. 'Na een relatie van ruim twintig jaar gingen mijn partner en ik op zijn initiatief op proef uit elkaar. Zijn wens bezorgde me veel verdriet en pijn. Mijn leven lag in duigen. Ik besloot het proces van verdriet en verlies helemaal aan te gaan en opnieuw mijn weg te zoeken in het leven. We hielden contact en probeerden ieder voor zich en soms samen onze weg te zoeken.

Op een dag zat ik op de bank in de woonkamer, en mijn aanstaande ex stond tegenover mij. Hij stelde voor om toch weer samen verder te gaan en verbond daar een voorwaarde aan. Ik herinnerde mij mijn droom van de vorige avond. In die droom stonden wij in een woestijnlandschap gescheiden door een smalle, enorm diepe kloof. Ik overwoog om mijn hand uit te steken, keek in de kloof, ervoer de diepte ervan en besloot om mijn hand terug te trekken.

Op het betreffende moment in de woonkamer voelde ik openheid en vrijheid om te kiezen. Ik wilde een helder en duidelijk antwoord geven aan mijn ex. Een poging wagen om samen verder te gaan was mogelijk, maar zonder voorwaarden. Ik wilde in vrijheid mijn eigen keuzen kunnen maken. Het resultaat was dat hij boos werd en wegliep. Ik liet hem de deur uitlopen en aanvaardde de consequenties van mijn keuze. Ik was alleen en vrij.'

Op basis van deze ervaring gaf de inbrenger het volgende antwoord op de startvraag: 'Innerlijk overeind blijven is grond onder je voeten voelen, ruimte en vrijheid voelen om in alle openheid en eerlijkheid te ervaren wat gepast is, wat het juiste is om te doen in het moment.'

7. De gespreksleider vraagt aan de deelnemers wie nog meer een ervaring wil delen die aansluit op de startvraag, liefst een ervaring die een ander licht op dit onderzoek kan werpen. Ook bij het onderzoeken van deze tweede ervaring worden in ieder geval de vragen 4a tot en met e gesteld aan de inbrenger, en ook hier mag doorgevraagd worden.

Voorbeeld 2

'Ik was in een kantoorruimte van mijn werkgever in Amersfoort. Mijn

manager was er en zij had als “secondant” de personeelschef meegenomen, ik had als vertrouwenspersoon een vakbondsman meegenomen. Ik wist precies wat ik daar op dat moment wilde vertellen en vragen aan mijn manager; ik zou niet weggaan voordat ik alles had gezegd en gevraagd. Ik voelde mij krachtig en “in mijn recht” staan en niet een ondergeschikte van deze manager, die mij mezelf meermaals als minderwaardig, of op zijn minst “niet goed genoeg” liet voelen. Nu keek ik eerder op haar neer, maar dat was voor mij een héél onherkenbaar gevoel. Ik kon haar argumenten bij de bewering dat ik disfunctioneerde gegrond tegenspreken en voelde geen moment van mentale zwakte. Ik wilde weer actief terugkeren in mijn functie als loopbaanadviseur, nadat ik vijftien maanden hetzelfde werk op detacheringsbasis bij een andere werkgever met tevredenheid had uitgevoerd – in het kader van re-integratie na mijn burn-out.’

Deze inbrenger gaf het volgende antwoord op de startvraag: ‘Innerlijk overeind blijven is je niet (meer) laten intimideren, en goed weten wat je wilt.’

8. Afhankelijk van de beschikbare tijd en het aantal deelnemers dat van mening is dat hun ervaring wezenlijk kan bijdragen aan het onderzoek, kan de groep meer ervaringen delen en onderzoeken, en kunnen meer antwoorden op de startvraag boven water komen.
9. De gespreksleider nodigt de deelnemers uit om – naar aanleiding van de onderzochte ervaringen en gevonden antwoorden – een kort (levens)principe te formuleren in gebiedende wijs: een duidelijke spandoektekst (3-6 woorden) waarvoor ze hun hand in het vuur durven te steken en waarmee ze bereid zijn de straat op te gaan om het publiek duidelijk te maken dat het leven zó geleefd moet worden.
10. De principes/spandoekteksten worden gedeeld en zichtbaar opgeschreven.
Bijvoorbeeld, ingebrachte principes met betrekking tot de startvraag ‘Wat is innerlijk overeind blijven?’ waren:
 - Durf te laten gaan!
 - Durf je over te geven aan wat er staat te gebeuren! (op grond van ervaring 1)
 - Weet goed wat je belangrijk vindt!
 - Laat je niet intimideren! (op grond van ervaring 2)
11. De gespreksleider nodigt de deelnemers uit om het gesprek kort te evalueren: inhoudelijk, didactisch en organisatorisch. Wat ging er goed? Wat kon beter?

Tijdsindicatie

30 tot 75 minuten.

Literatuur

Gruijter, D. de (2018). *De solidariteit van de schok: Europa volgens Jan Patočka*. ISVW Uitgevers.

Kampers, R. en Ruiter, J.E. (2015) *Filosoferen aan de keukentafel. Recepten voor een goed gesprek*. Scriptum.

Kessels, J., Boers, E., Mostert, P. (2002). *Vrije ruimte. Filosoferen in organisaties. Klassieke scholing voor de hedendaagse praktijk*. Boom Uitgevers.

Lamberti, P. (2021). *Strijdvvaardig leven. In het spoor van Socrates, Seneca en de samoerai*. Boom Uitgevers.

Zie ook praktijkwijzer 58. Toekomstdenken. Het vinden van een goede vraag staat centraal in praktijkwijzers als 13. Van stellig oordeel naar onderzoekende vraag; 15. Grenswerkwoorden als richtingwijzer naar de vraag; en 72. De arrogantie van het gelijk.